

פתרון הבחינה

היסטוריה ב

חורף תשע"ז, 2017, שאלונים: 22116, 221

מוגש ע"י צוות המורים של "יואל גבע"

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. חלק מהתשובות הן בנקודות בלבד, על הנבחן לפרט את הדברים.

בשאלון זה ארבעה פרקים. הנבחנים נדרשו לענות על ארבע שאלות – שאלה אחת מכל פרק, מבניהן לפחות שתי שאלות הכוללות קטע מקור.

נושא א' - טוטליטריות, נאציזם, אנטישמיות, מלחמת העולם השנייה

והשואה

פרק ראשון

הנבחנים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 1-3

שאלה 1- מקור- האידיאולוגיה הנאצית ו"הסדר החדש"

סעיף א'

עקרון תורת הגזע על פי האידיאולוגיה הנאצית גורס כי אין שוויון בין בני האדם, והאנושות מחולקת לגזעים עליונים ולגזעים נחותים.

במטרה לבסס את תורת הגזע באופן מדעי, השתמש היטלר בתיאוריה שנקראת "**דארוויניזם חברתי**" שהיא עיוות של תיאוריה מדעית שהגה החוקר והמדען צ'ארלס דארווין. לפי תורתו המקורית של דארווין, בטבע מתקיימת **מלחמת הישרדות מתמדת בין זנים שונים של בעלי חיים** כאשר הזנים החזקים שורדים, והחלשים נכחדים. לפי תורת הגזע, יש באנושות מלחמה מתמדת בין גזעים חזקים לגזעים חלשים. סופה של מלחמה זאת יהיה בניצחונם של הגזעים החזקים ובשעבוד והכחדה של הגזעים הנחותים. כל בני האדם מחולקים לקבוצות גזע בעלות תכונות קבועות ובלתי ניתנות לשינוי העוברות בתורשה מדור לדור.

תורת הגזע מחלקת את הגזעים לשלוש קטגוריות: יוצרי תרבות, נושאי תרבות ומחריבי/הורסי תרבות.

- יוצרי תרבות: הגזע הארי. בראש כל הגזעים ניצב הגזע הארי, אליו משתייכים עמי צפון אירופה (נורדים, סקנדינבים, אנגלו-סכסים). בראש הגזע הארי עומד העם הגרמני. גזע זה הוא הגזע העליון, הגזע ש"יוצר" את התרבות האנושית, ומתחתיו נמצאים כל שאר הגזעים. לפי היטלר, כל התרבות

האנושית - האמנות, המדע והטכנולוגיה, הם למעשה פרי יצירתו של הגזע הארי. לבני הגזע הארי יש תכונות עליונות מבחינה שכלית, רוחנית וגופנית, ולכן הם אלה שצריכים לשלוט בכל שאר הגזעים.

- נושאי תרבות: הגזע הסלאבי (פולנים, רוסים, צ'כים ועוד). עמים אלו נחשבו על פי תורת הגזע לעמים נחותים שנועדו לשרת את הגזע העליון (הארי). נחיתותם נקבעה כיוון שעל פי תורת הגזע הם לא תורמים לתרבות האנושית, אלא רק מחקים את התרבות של "יוצרי התרבות". לכן הם צריכים להישלט על ידי הגזע העליון – הגזע הארי.
- הגזעים הנחותים: שחורים, צוענים ועמי אסיה נחשבו על פי תורת הגזע למחריבי/הורסי תרבות. הנחותים ביותר מבין גזעים אלו הם היהודים, שלא נחשבו כלל לבני אדם. מקום היהודים מחוץ להיררכיה הגזעית מאחר והם נחשבים תת-אדם. היהודים נחשבים לטפילים ולהורסי/מחריבי התרבות. כל תכונותיהם שליליות והם חותרים ללא הפסקה להרוס את התרבות האנושית כולה. כל דבר שהם נוגעים בו נהרס ומתנוון, והם מהווים סכנה לקיום האנושות ולכן יש להכחידם.

תורת הגזע שמה דגש מיוחד על טוהר הדם. על פי תורת הגזע, "הדם הוא האדם". הגזעים הם חלק מתבנית ביולוגית מוגדרת: תכונות שכליות, רוחניות וגופניות שעוברות בתורשה דרך הדם ולכן לא ניתנות לשינוי. מיזוג בין דם לדם יוביל לניוון ולהרס של הגזע העליון, ושל התרבות האנושית באופן כללי, ולכן יש לעשות כל מאמץ כדי למנוע מיזוג בין גזעים.

עקרון זה בא לידי ביטוי בקטע באופן הבא:

"הסלבים נתפסו כיצורים נחותים הראויים לשמש כבהמות משא": משפט זה מציג את הגזע הסלאבי כגזע נחות – נושאי תרבות, שמטרתם היחידה היא לשרת את הגזע הארי העליון.

"...איומם על גרמניה נתפס במונחים של תחרות דרוויניסטית-חברתית על אדמות ומשאבים" - משפט זה מציג את עקרון הדרוויניזם החברתי, יסוד מובהק בתורת הגזע, לפיו בטבע מתקיימת תחרות מתמדת בין הגזעים במסגרתה הגזע העליון צריך לשלוט בגזעים הנחותים ממנו.

"אלה מביניהם שחוננו בתווי פנים נכונים, הסימן למוצא גזעי משובח..." משפט זה תומך בגישה שלגזעים השונים יש מאפיינים חיצוניים שונים. הגזע הארי הוא בעל המאפיינים החיצוניים הנעלים ביותר.

"ליהודי או ליהודייה, לא יכול היה דבר זה לקרות, ללא קשר לחזותם" – היהודים לא נכנסים בכלל לפירמידת הגזעים על פי תורת הגזע. הם נחשבים כתת אדם. לכן אין משנה מהי חזותם.

סעיף ב'

הנאצים נקטו פעולות נגד העמים הסלאבים במסגרת "הסדר החדש" שביקשו ליצור. הסדר החדש מבוסס על האידיאולוגיה הנאצית בדגש על תורת הגזע ומרחב המחיה לפיו הגזע הארי יקבל שטח על חשבון גזעים אחרים בו יוכל להתפתח.

בקטע באים לידי ביטוי הצעדים האלה:

- **ניצול כלכלי ואנושי של שטחי הכיבוש**: הנאצים ניצלו את העמים שנחשבו נחותים על פי עקרון תורת הגזע. בשטחים אלו הוקמו **מחנות עבודה בכפייה**. המוני עובדי כפיה מפולין הועברו מאזורי הכיבוש לגרמניה בכדי לסייע למאמץ המלחמתי.
- מה הנאצים רצו להשיג באמצעות צעד זה: בגרמניה גויסו למלחמה כל הגברים מגיל 16 עד 60 (18 מיליון חיילים), והמשמעות הייתה מחסור חמור בכוח אדם בעורף. מחנות העבודה נועדו להחליף את העובד הגרמני ולתמוך במאמצי המלחמה הגרמנית, בנוסף לצורך להתייחס לאוכלוסייה על פי המדרג הגזעי שלה.

- צעד זה בא לידי ביטוי בציטוט הבא: "הטיפול שלימים העניקו הגרמנים לסלבים היה תועלתני. הגרמנים שיעבדו וניצלו אותם כל עוד יכלו להפיק מהם תועלת כלכלית".
- **רצח סלקטיבי של קבוצות מקרב האוכלוסייה הכבושה:** חיסול שכבת האינטליגנציה, מנהיגים ואנשי צבא בכירים.
 - **מה הנאצים רצו להשיג באמצעות צעד זה:** למנוע אפשרות למרד וצמיחה של הנהגה עתידית.
 - **צעד זה בא לידי ביטוי בקטע בציטוט הבא:** "פירוש הדבר היה הריגת ההנהגה, דיכוי חסר רחמים של התנגדות ודרדור כל היתר למעמד של עבדים נבערים".
 - **תכנית "לבנס-בורן":** נשים ונערות בעלות מראה ארי נחטפו מאזורי הכיבוש במטרה "לספק" ילדים אריים נוספים לעולם. הנשים שוכנו במוסדות מיוחדים בגרמניה, אליהם הגיעו קציני S.S על מנת לקיים עימן יחסי מין ולהביא ילדים נוספים לאומה הגרמנית. בנוסף, נחטפו ילדים בעלי מראה ארי משטחי הכיבוש והועברו למשפחות אריות בגרמניה. הם חונכו על בסיס האידיאולוגיה הנאצית ועברו תהליך "גרמניזציה" על מנת שישתלבו בדור העתיד של הרייך.
 - **מה הנאצים רצו להשיג באמצעות צעד זה:** הגדלת הגזע הארי והוספת אזרחים חדשים לרייך השלישי.
 - **צעד זה בא לידי ביטוי בקטע בציטוט הבא:** "אלה מביניהם שחוננו בתווי פנים נכונים, הסימן למוצא גזעי משובח, עברו תהליך של "גרמון" (הפיכה לגרמני)".

שאלה 2- המעבר מדמוקרטיה למשטר נאצי

סעיף א'

שניים מהצעדים שנקטו הנאצים בשנים 1933-1937:

צעד אחד שפגע בדמוקרטיה בגרמניה: "שריפת הרייכסטאג"

עם מינוי היטלר לקאנצלר, בינואר 1933, היו בממשלתו שני שרים נאצים ולא היה לו רוב ברייכסטאג (הפרלמנט). היטלר הבין שעליו לזכות ברוב בדרך חוקית, לכן הוא פיזר את הפרלמנט והכריז על עריכת בחירות חדשות במרץ 1933. כשבוע לפני מועד הבחירות החדשות נשרף בניין הרייכסטאג (בניין הפרלמנט). הנאצים האשימו בשריפה את הקומוניסטים והציגו אותם כבוגדים המנסים לבצע הפיכה ולתפוס את השלטון. משערים שהנאצים עצמם היו אחראים לשריפת הרייכסטאג.

שריפת הרייכסטאג סיפקה להיטלר תירוץ להוציא צו חירום בשם **הצו להגנת העם והמדינה** שלמעשה ביטל את זכויות היסוד של האזרחים בגרמניה. במסגרת הצו בוטל חופש הביטוי, הוטלה צנזורה ונסגרו עיתונים. הממשלה החלה לבצע מעצרים והאזנות סתר. הוצאו צווי חיפוש, ורכוש של אזרחים הופקע. מאות קומוניסטים וסוציאליסטים נאסרו ונשלחו למחנות ריכוז (מתקני כליאה חדשים שהוקמו ע"י הנאצים ונועדו "לחינוך מחדש" של מתנגדי השלטון). המפלגה הקומוניסטית הוצאה מחוץ לחוק ונכסיה הוחרמו.

- הנבחן יכול להציג צעדים נוספים כגון: חוק ההסמכה, החוק להשבת הפקידות המקצועית על כנה, הקמת "חזית העבודה הגרמנית", "חוק פיזור המפלגות", הקמת מחנות ריכוז, ליל הסכינים הארוכות, שריפת הספרים.

צעד אחד שחיזק את תמיכת העם במשטר הנאצי: הקמת משרד התעמולה

מטרת המשרד הייתה להפיץ את האידיאולוגיה הנאצית להמונים. בראש המשרד עמד שר התעמולה **יוזף גבלס**. התעמולה הנאצית עסקה בהאדרה של גרמניה, הפצת רעיונות אנטישמיים וטיפוח פולחן האישיות של היטלר.

אמצעי התעמולה בהם השתמשו הנאצים: אסיפות עם, רדיו, עיתונות וקולנוע. משרד התעמולה אף דאג לטפח את פולחן האישיות של היטלר.

- הנבחר יכול להציג צעדים נוספים כגון: שינוי תכניות הלימוד בבתי-הספר, הקמת תנועת הנוער ההיטלראי, גיוס האמנות לטובת האידיאולוגיה הנאצית.

סעיף ב'

אירועי ליל הבדולח (1938)

רצח מזכיר בשגרירות הגרמנית בצרפת מידי יהודי, היווה עילה לפוגרום כלל-ארצי בגרמניה הידוע בשם "ליל הבדולח". המונח "ליל הבדולח" הוא על שם הכמות העצומה של זכוכית ובדולח שנופצה בחלונות הראווה של בתי העסק היהודיים ומבתי הכנסת. במהלך אותו לילה, פשטו יחידות נאציות על מבנים יהודיים, תקפו יהודים ברחבי המדינה, והסיתו את ההמון המשולהב ליטול חלק בפרעות. קרוב ל-1,000 בתי כנסת נהרסו ברחבי הרייך. יותר מ-800 חנויות נשרפו ונשדדו ומאות מקומות מגורים נהרסו. מאות יהודים הוכו וכ-92 יהודים נרצחו. כ-30 אלף יהודים נשלחו למחנות ריכוז בדכאו ובבוכנוולאד.

רכוש רב שנהרס בפוגרום היה מבוטח. התשלום הטיל מעמסה כבדה על קופת המדינה לכן הוחלט כי על היהודים לשאת בעצמם בהוצאות הנזקים שנגרמו ע"י הפוגרום. השלטון הטיל קנס קולקטיבי על היהודים בסך מיליארד מארק.

אירועי "ליל הבדולח" ביטאו החרפה במדיניות הנאצית נגד היהודים באופן הבא:

- לראשונה היו גילויי אלימות פיזית מאורגנת על ידי הממשל הגרמני (האירועים התרחשו באותו הזמן ובכל רחבי המדינה).
- לראשונה נאסרו יהודים והובלו למחנות ריכוז רק בגלל יהדותם.
- פגיעה בנפש וברכוש פרטי וציבורי: רצח עשרות יהודים והצתה של בתי כנסת, בתי עסק ובתי יהודים.

שאלה 3- החיים בגטאות עד ביצוע "הפתרון הסופי"

סעיף א'

קשיי החיים בגטאות עד הפתרון הסופי: (על הנבחר להציג שניים)

- הצפיפות בגטו: היהודים אולצו להצטופף בשטח קטן מהעיר, בה הוקם הגטו, דווקא באזורים הגרועים והלא מטופחים של העיר. לכן, תנאי החיים עימם נאלצו להתמודד היו קשים ביותר. הצפיפות בגטאות הייתה גדולה מאד: בגטאות בוורשה ובלודז' (פולין) חיו בחדר אחד 7-10 נפשות. הצפיפות הגדולה והעדרם של שירותי בריאות ותברואה הולמים, הובילו להתפרצות של מחלות ולמקרי מוות רבים.

- **הרעב:** מחסור כרוני במזון: הקצבת המזון הגרמנית הייתה כ- 180 קלוריות ביום לכל אדם, כלומר, 10% ממה שזקוק אדם בכדי לשרוד. גם איכות המזון אשר סופק לגטו הייתה ירודה. היהודים נאלצו למצוא דרכים נוספות לספק לעצמם מזון בכדי להתקיים. אלפי קבצנים מילאו את הרחובות, מחיר המוצרים עלה באופן מתמיד ומשפחות עניות לא יכלו להרשות לעצמן לרכוש מזון. עם התארכות משך השהייה בגטו, אזל מעט הכסף שרוב תושבי הגטו החזיקו ברשותם, והמוות כתוצאה מרעב הפך לתופעה יומיומית.
 - **תברואה בריאות וממדי תמותה:** מצב תברואתי קשה והיעדר תשתית תברואתית ברחובות הגטו - הביוב זורם ברחובות, היה מחסור במים חמים לרחצה, מחסור בסבון ובתרופות. כל אלה, גרמו לפריצת מחלות ומגפות מדבקות (טיפוס ושחפת). הקור העז והמחסור בדלק או בעצים לחימום, הגביר את קצב התמותה בגטאות. בגטו ורשה פרצה מחלה שלא ניתנת לריפוי, מחלת הטיפוס. הקור העז ששרר בגטאות פגע באנשים וגרם להם לחפש חומרי הסקה, לדוגמה: פירוק ארונות, מוטות, רהיטים ועוד. הקור והמחלות גרמו לתמותה גדולה מאוד בגטאות. מידי חודש בחודשו מתו אלפי יהודים. אחת הבעיות המוסריות של הרופאים הייתה במי לטפל קודם, את מי להציל, ולמי לתת למות.
 - **מקורות תעסוקה ופרנסה בגטו:** לרוב תושבי הגטו לא הייתה עבודה. הם נאלצו להתפרנס ממכירת חפצים. הפרנסה המעטה הייתה בעבודה במפעלים גרמניים או פולנים בתוך או מחוץ לגטו, וכן מקומות תעסוקה שסיפקו היודנראטים. עבודות כפייה - כבר מתחילת הכיבוש של פולין חטפו הגרמנים יהודים רבים מהרחובות ולקחו אותם לעבודות כפייה קשות ומשפילות. עבודות הכפייה היו הן בתוך הגטו והן מחוץ לגטו. האנשים עבדו עד אפסית כוחות ומשפחות רבות נשארו ללא מפרנס. פרנסת הבית נפלה על כתפי האישה והילדים. גם היהודים, שעבדו במפעלים של הגרמנים, קיבלו שכר מועט, שלא הספיק להם לשם רכישת מזון. המצב יצר בקרב היהודים ערוץ של עסקים שחורים, של הברחות וכל זאת כדי לשרוד.
- האופן בו השפיעו כל אחד מן הקשיים על חיי המשפחה בגטו:
- בעיות הפרנסה הביאו לידי כך שהגברים, אשר עמדו בראש המשפחה, איבדו את מעמדם, בשל חוסר היכולת לפרנס את המשפחה או משום שנלקחו לעבודות כפייה. עול הטיפול במשפחה עבר לידי הנשים או הילדים הצעירים. הסדר המשפחתי המסורתי התפורר.
 - הרעב הביא לכך שילדים צעירים, עשו ככל יכולתם לסייע למשפחתם להשיג מזון, בעיקר באמצעות הברחת מזון אל הגטו דרך פרצות בחומה ובגדרות. ילדים רבים נורו למוות.
 - ממדי התמותה הביאו לכך שילדים רבים הפכו ליתומים, חסרי הורים, מבלי שמישהו יוכל לדאוג לצורכיהם הרגשיים והפיזיים.

סעיף ב'

על רקע תנאי החיים הקשים בגטו, התקיים כל העת מאבק להישרדות ולהתמודדות מול המציאות הבלתי אנושית אליה נקלעו יהודי הגטאות. במציאות הקשה של הגטאות, רבים חשו כי אין טעם לחייהם. הזוועות, להן נחשפו מידי יום, אובדן הקרובים, הרעב, ההשפלה ואיבוד צלם האנוש הובילו יהודים לא מעטים להתאבדות ולאיבוד הרצון להמשיך ולהיאבק.

מול ייאוש זה, טבעה ההנהגה הרוחנית ובראשה הרב יצחק ניסנבויס מגטו ורשה, את המושג **"קידוש החיים"** שמשמעותו הינה לקדש את החיים בכל מחיר, ולעשות זאת תוך שמירה על צלם אנוש וכן הישרדות על אף התנאים הקשים. חובתו של העם היהודי לשרוד כדי לא להיכחד, ולספר לדורות הבאים את מה שקרה. "קידוש החיים" משמעותו לראות את החיים עצמם כערך עליון. תפיסה זו עודדה את האנשים לעמוד מול הייאוש ולא לוותר. אנשים פשוטים מצאו את עצמם מול תנאי חיים שאילצו אותם למאבק מתמיד כדי לשרוד. "קידוש החיים" הפך למושג המתאר את המאבק לחיים שהתקיים בגטאות ובמחנות מדי יום במשך שנים. הנאצים ביקשו ליטול את חייהם, והיהודים, שלא היו בעלי אמצעים כדי להתמודד עם מכונת המלחמה הנאצית האדירה, נלחמו כדי לשרוד. מאבק ההישרדות התקיים במקביל כמאבק אישי (בו כל אדם ניסה לשרוד ודאג לעצמו ולמשפחתו) וכמאבק לאומי, בו שתפה פעולה קהילת הגטו כולה. **הקריאה להישרדות במציאות זו גברה על ערכי היהדות** ואפשרה ליהודי לאכול, גם אם המזון אינו כשר, לעבוד בשבת כדי לשמור על חייו או למסור את ילדיו להצלה בידי נוצרים, מבלי שיחשב ככופר אלא כמציל חיים. **שתי דוגמאות לשמירה על קידוש החיים:**

- **התארגנות דתית:** הדת תפסה מקום מרכזי אצל מרבית היהודים הדתיים וגם אצל אחרים, שהיהדות קודם לכן כלל לא הייתה מרכזית עבורם. ליהודים הדתיים היה חשוב לשמור על מצוות הדת כחלק מהמשך חייהם כבני אדם, למרות שהייתה הרגשה אצל חלק מהם שהאל עזב אותם. היו דנראט המשיך בדרך כלל לדאוג גם לצורכי הדת. העיסוק בדת נעשה על רקע סגירת בתי הכנסת ואיסור תפילה בציבור ע"י הנאצים, כאשר הטיעון שלהם היה, שהתאספות יהודים מהווה מפגע תברואתי- הרבה חיידקים במקום אחד. בגטאות הגדולים, כמו גטו וארשה, התפילה בציבור הייתה אסורה וכן כל פעולה דתית. אסרו על כל סוג של התקהלות. רק קבורה ע"פ דיני ישראל אושרה על ידי הנאצים. משמעות האיסור - אסור לקיים "שיבות", בתי מדרש, בתי כנסת וכו'. בתגובה, הוקמו בתי הכנסת בבתיים, שם נערכו תפילות, הדלקת נרות, תקיעת שופר, קיימו בסתר את החגים תוך סיכון עצמי. הפעולות האלה נעשו מתוך אמונה שצריך להמשיך לחיות ולא להיכנע לדיכוי. לרבנים בגטו היה תפקיד משמעותי. יהודים רבים, גם לא דתיים, ביקשו לשמוע מהם דברי עידוד ונחמה. יש רבנים שיעצו במפורש לגלח את הזקן כדי לא להתבלט ולא לתת עילה להתעללות, ומקרים בהם רבנים נתנו דוגמה באכילת בשר טריפה בשעת סכנת מוות ברעב.
 - **ניהול חיי תרבות:** כשם שלא הפסיקו ללמוד בבתי ספר ובישיבות, כך לא הפסיקו היהודים ליצור. הם המשיכו לעסוק במוסיקה, בציור, בכתבת שירים וסיפורים, במשחק ובשירה. מתברר כי בגטאות היה תיאטרון, תזמורת סימפונית גדולה עיתונים באידיש, בתי קפה וקברטים. היצירה הספרותית בגטאות כללה מגוון של צורות כתיבה. שירה, מחזות, עבודות מחקר, תרגומים. וכו'. בתי הקפה היו פתוחים, למרות שלא היה מה לאכול בהם, שם רקדו לצלילי הוולאס כדי לשכוח את החיים הקשים בגטו.
- בתחום השירה** - בלט המשורר יצחק כצנלסון, שכתב על הרעב והקור, על השפלה, על ילדי הגטו המובלים לטבח ועל הגטו הבווער. שירתו ושירת רבים אחרים הייתה מאד פסימית.
- בתחום הציור**, בלטה שורה של ציירים שציירה את מראות הגטו. הציירים ציירו בעיפרון או בפחם משום שלא היו להם צבעים. נערכו תערוכות שבהן הוצגו מיטב יצירות האומנות של יהודי הגטו.

בתחום המשחק - היו תיאטראות בגטאות הגדולים. הלהקות הופיעו לפני המלחמה ברחבי פולין. מי ששרד המשיך להופיע במערכונים ובפזמונים. הועלו הצגות מהווי הגטו והעיירה היהודית.

בתחום המוסיקה - קמו תזמורות קאמריות ונערכו קונצרטים. היו שם מטובי הנגנים. כמו כן קמו מקהלות מלוות בתזמורות סימפוניות.

- הנבחן יכול להציג דוגמאות נוספות כגון: כתיבה ספרותית ויומנים, ספריות ועיתונות, תיעוד וארכיונים, מערכת חינוך, תנועות הנוער.

פרק שני

הנבחנים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 4-6

שאלה 4 - מקור – ועידת ואנזה (20 בינואר 1942)

סעיף א'

מטרת כינוס ועדת ואנזה הייתה: (על הנבחן להציג את כל ארבע המטרות)

- יצירת תיאום והאחדה בין המשרדים והרשויות המרכזיות ברייך מבחינה ארגונית ומנהלית, כדי שיושג שיתוף פעולה מלא והירתמות כוללת לביצוע תכנית השמדה בקנה מידה אירופי. יש להדגיש כי ההחלטה על רצח היהודים במחנות השמדה תבעה גיוס משאבים הרבה מעבר למה שהיה בידי ה - ס.ס., וגיוס משאבים בסדר גודל כזה חייב הסכמה ותאום מראש של כל הגורמים הממשלתיים.
- הבהרת חשיבות המשימה - המבצע הכולל והמקיף מהווה משימה מרכזית של הרייך, וכולם ללא יוצא מן הכלל חייבים להפנים שזו משימתם ולהירתם להצלחתה.
- הדגשה והבהרה שהפתרון הסופי מתייחס לכל אירופה ללא הגבלות גיאוגרפיות (שטחים כבושים, מדינות גרורות, מדינות ניטרליות, ובעלי ברית בעתיד). כלומר, שההרג של היהודים, שהחל במזרח אירופה, עתיד להתרחב ולהקיף את כלל יהודי אירופה.
- הבהרת הסמכות להובלת המשימה - יש לראות את סיבת כינוסה של הוועדה גם על רקע מאבקים פנימיים בתוך המערכת השלטונית. לכן בוועידה, הבהיר היידריך כי ה - S.S. הוא הסמכות העליונה במקרה של חילוקי דעות.

הרכב המשתתפים בוועידה שירת מטרות אלה: המוזמנים נבחרו בקפדנות, כדי להבטיח קונצנזוס מוחלט ואמנם הנציגים שהוזמנו היו אומרי הן. על פי אייכמן, לא הייתה כל התנגדות, למרות שכן היו חששות שתיינה התנגדויות בירוקרטיות.

בנוסף, הרכב המוזמנים טרם לגיוס כל המערכות במדינה למשימה שראו בה משימה מרכזית, המבטאת את האידיאולוגיה של המשטר. ישיבה רשמית של בכירי המנגנונים הממשלתיים כדי לתאם מבצע משותף של רצח עם (יש להדגיש שלא נועדה ועידה דומה בכל אירוע אחר של רצח עם בהקשר לעמים אחרים).

סעיף ב'

הטוטליות של הפתרון הסופי באה לידי ביטוי בוועידת ואנזה בכך שהבהירה כי המגמה היא להגיע לכל יהודי באשר הוא. ביטויי מגמת ההשמדה הטוטלית של יהודי אירופה, כפי שעולים מפרוטוקול הוועידה: הטבלה בפרוטוקול מונה 11 מיליון יהודים בכל מדינות אירופה, שאמורות להיכלל במסגרת הפתרון הסופי. עצם הזכרת 200 יהודים מאלבניה בנשימה אחת עם 5 מיליון יהודים מבריה"מ (הייתה בכך הגזמה, משום שבבריה"מ היו 3 מיליון), מבטאת את הכוונה להשמיד טוטלית ובאופן מוחלט את כל העם היהודי, כמו גם העובדה שנכללו גם יהודים ממדינות לא כבושות, כמו רומניה ובולגריה, לצד יהודים מארצות ניטרליות כמו שוויץ, שבדיה, ותורכיה (דבר המראה על תכניות הכיבוש העתידיות של גרמניה הנאצית). כמו כן, נכללו יהודי צרפת בשטח הלא כבוש שבידי וישי (700,000 יהודים) כולל גם את כל היהודים באזורי השליטה הקולוניאלית של צרפת ושל מדינות אחרות בצפון אפריקה. לבסוף, בוועידת ואנזה השתמשו בהגדרה נרחבת של מיהו יהודי. כבסיס להגדרת מיהו יהודי לצורך הפתרון הסופי, שימשו חוקי הגזע. בשלב זה כבר נכללו בני התערובת מדרגות שונות בהגדרת היהודי לצורך זה.

הטוטליות של הפתרון הסופי באה לידי ביטוי בקטע שלפנינו בעיקר בשל הרצון לחסל את כל יהודי אירופה ללא להשאיר להם זכר. שתי הדוגמאות מקטע המקור הן:

- "במהלך הפתרון הסופי הזה של השאלה היהודית באירופה, באים בחשבון 11 מיליון יהודים, המחולקים לארצותיהם השונות" – ציטוט זה מדגיש את הטוטליות של הפתרון הסופי – הרצון להכחיד את כל יהודי אירופה למרות מספרם העצום.
- "תוך כדי הביצוע המעשי של הפתרון הסופי תסרק אירופה ממערב למזרח" – ציטוט זה מדגיש את המאמץ של הנאצים להגיע לכל יהודי, בשיטתיות והקפדה, לבל יוותר יהודי אחד באירופה.

שאלה 5- ההרג ההמוני של היהודים ויחס האוכלוסייה אל היהודים בארצות**שכבשו הנאצים****סעיף א'**

ההרג ההמוני של היהודים החל בקיץ 1941 במסגרת פלישת גרמניה לרוסיה במבצע "ברברוסה" מהסיבות הבאות (על הנבחן להסביר לפחות שלושה):

- היהודים נתפסו כמנהיגי הבולשביזם, ולכן חיסול הבולשביזם חייב את חיסול היהודים: המלחמה נגד ברה"מ לא הייתה מלחמה שגרתית בעלת יעדים צבאיים, כלכליים ופוליטיים. מדובר במלחמה אידיאולוגית, שהנאצים פתחו בה כדי לסלק מן העולם את האויב המרכזי בעיניהם - **הבולשביזם היהודי**. מנקודת מבטם של הנאצים, המשטר הרוסי מנוהל על ידי יהודים, ומהווה חלק מהממשל היהודי העולמי. על פי האידיאולוגיה הנאצית, **בולשביזם ויהדות נחשבים לפנים שונות של אותה רעה**. מכאן, שהמלחמה נגד ברה"מ, הייתה מכוונת בסופו של דבר נגד היהודים.
- הצורך לטפל במספר רב של יהודים: עם הפלישה לרוסיה, נפלו בידי הנאצים למעלה מ-3 מיליון יהודים נוספים, והנאצים עצמם סברו שבבריה"מ ישנם כ-5 מיליון יהודים. הפתרונות שנקטו עד כה לפתרון "הבעיה היהודית" לא היו ניתנים לביצוע כשמדובר ב-5 מיליון יהודים.

- **יחס הבוז לעמים הסלאביים:** הנאצים חשו שאין צורך להתחשב בדעת הקהל של האזור הסלאבי הכבוש. בנוסף, הם צפו כי האוכלוסייה המקומית תשמח לשתף פעולה בחיסול שכניה היהודים.
- **המרחק של רוסיה מהמולדת הגרמנית:** אין צורך להתחשב בדעת הקהל בבית.
- **חוסר התערבות של האמריקאים עד כה:** היעדר ההתנגדות של המעצמה הגדולה, גרם להיטלר להבין כי ניתן לעלות שלב במדיניות נגד היהודים.

סעיף ב'

הגורמים שהשפיעו על היחס של האוכלוסייה המקומית אל היהודים בארצות שכבשו הנאצים, בזמן ביצוע הפתרון הסופי (על הנבחן להסביר לפחות שלושה):

- **מידת העצמאות של המדינה הכבושה (עוצמת שלטון הכיבוש הנאצי):** ככל שהמדינה הכבושה שמרה על עצמאות, כך היו יותר גילויי עזרה מצד האוכלוסייה. ככל שהגרמנים שלטו ישירות על האוכלוסייה הכבושה, כך היהודים היו פחות בטוחים. בפולין, בהונגריה ובמדינות הבלטיות, שנשלטו על-ידי הנאצים, האוכלוסייה שיתפה פעולה וסייעה למבצע ההשמדה. באיטליה, לדוגמה, היהודים היו בטוחים וזכו לתמיכת האוכלוסייה, כל עוד השלטון היה איטלקי ועצמאי.
- **מסורת אנטישמית (היחס ליהודים לפני הכיבוש הנאצי):** ככל שהמדינה הייתה בעלת מסורת אנטישמית, כך היחס ליהודים היה רע יותר. בפולין לדוגמה, בה הייתה מסורת אנטישמית ארוכת שנים ומשטר הכיבוש הנאצי זכה בה לסיוע האוכלוסייה המקומית. ברומניה, ליטא, לטביה ואוקראינה נרצחו יהודים מתוך רצון והתלהבות של האוכלוסייה המקומית רווית השנאה. לעומת זאת, ככל שהמדינה הייתה דמוקרטית ונטולת מסורת אנטישמית, כך גדלה הנכונות לסייע ליהודים. בדנמרק, לדוגמה, התגייסה החברה כולה להצלת יהודי המדינה.
- **מסורת דמוקרטית (דימוי החברה והמשטר):** מדינות בהן הייתה דמוקרטיה ותיקה, בהן זכויות האזרח והשוויון היו ערכים שהוטמעו, סייעה האוכלוסייה ליהודים באופן משמעותי יותר, לדוגמה, הולנד בה ניצלו יהודים רבים.
- **קיומן של מחתרות התנגדות לנאצים:** המחתרות ראו בהצלת היהודים מעשה התנגדות לנאצים. בדנמרק למשל, השלטון שיתף פעולה עם המחתרת, והדבר סייע להצלתם של כ-7,000 יהודים, שהוברחו לשבדיה בכלי שיט.
- **גורמים גיאופוליטיים:** האפשרות להסתיר יהודים באזורים חקלאיים וכפריים או להבריחם מעבר לגבול למדינה שכנה בה המצב טוב יותר, וכן אחוז היהודים בין תושבי המדינה ופיזורם בה - ככל האחוז היהודים היה גבוה יותר ופיזורם היה קטן יותר, כך היה קשה יותר לסייע להם, ולהפך.

שאלה 6 - המחתרת והיודנראט בגטאות

סעיף א'

- מטרת חברי המחתרות בארגון המרד בגטאות היו (על הנבחן לציין לפחות שלוש):
- **נקמה בגרמנים על רצח המוני היהודים.** למות בידיעה שבמותי נפגעו גם גרמנים.

- **למות "מוות בכבוד"**: הלוחמים ידעו שהם לוחמים ללא סיכוי לנצח או להינצל, אך רצו לבחור את הדרך בה ימותו ושאפו שתהיה מכובדת. הם סרבו ללכת "כצאן לטבח" ולהישאר פאסיביים כלפי הגורל הצפוי להם.
 - **למען "שלוש שורות בהיסטוריה"**: למות בדרך של חירות, כזו שתשמש מופת לדורות הבאים, שישרדו ויבנו את עולמם בארץ ישראל. להצטרף לסיפורי הגבורה היהודיים לדורותיהם, ולוודא שדפי ההיסטוריה שכתבו על אירועי השואה יהיו ראויים לאותם סיפורים.
 - **לבסס את דמות "היהודי החדש"** שיודע להגן על עצמו (מימוש האידיאולוגיה הציונית).
- לחברי המחנות הייתה התלבטות בנוגע **למקום המרד ולעיתוי** המתאים לפתוח בו. **ההתלבטות לגבי מקום המרד** – כתוצאה מהקושי להשיג נשק, להתארגן ולהתאמן בגטו, ולאור העובדה שחלק מתושבי הגטו ומנהיגיו התנגדו למרד, התלבטו המורדים האם להמשיך לפעול למרד בגטו עצמו או שמא נכון יותר לברוח מהגטו ולהצטרף לפרטיזנים ביערות. מאידך - הפרטיזנים המקומיים לא שמחו לקבל את היהודים לשורותיהם והחיים ביערות היו מסוכנים וקשים אף הם.
- התלבטות לגבי העיתוי המתאים למרד** - תוצאות המרד היו ידועות מראש. לכן, היה חשוב להתחיל אותו רק לפני האקציה המחסלת. טעות בחישוב העיתוי, תביא לחיסולו המידי של הגטו בשלב מוקדם יותר מזה המתוכנן. הלוחמים היהודים החליטו שלא לפתוח בפעולה מזוינת בגטו, כל זמן שהגרמנים לא פתחו בחיסול סופי של הגטו. מאחר והגירושים התבצעו בשלבים, קשה היה לדעת אם פעולת הגרמנים היא אכן סופית. הדבר היקשה מאד על יכולת ההחלטה של הלוחמים מהו העיתוי הנכון למרד.

סעיף ב'

לחברי היודנראט הייתה דילמה האם לתמוך במארגני המרד בגטאות.

מחד, היה חשש גדול שעם התגלות המחנתת תהייה פגיעה קולקטיבית בגטו כולו וחיסולו יוקדם, ומאידך, בחירה בתמיכה נבעה מהסכמה עם מטרות המורדים – לבחור למות בכבוד ולא "כצאן לטבח" ואולי להצליח לנקום בנאצים, בצד הסיכוי לאפשר לחלק מהתושבים בריחה והצלה בחסות המרד. היו יודנראטים ששללו לחלוטין שיתוף פעולה על המורדים ואף הסגירו את מנהיגיהם לידי הנאצים. אחרים בחרו לאפשר את הפעולה ואף תמכו במרד באופן פעיל.

דילמה נוספת של חברי היודנראט בזמן ביצוע הפתרון הסופי (על הנבחן להציג אחת מדילמות אלה, ובכל אחת יש להציג את שני צדי הדילמה):

- האם להיענות לדרישות הגרמנים ולהכין את רשימות "היישוב מחדש" כאשר ידוע כבר שהן רשימות להשמדה.
- האם לשתף את הציבור בגטו במידע על ההשמדה ההמונית או להמשיך ולהסתיר אותו.
- האם להיענות ליוזמות להפוך את הגטו ליצרני עבור הנאצים כדרך להצלה או לדחיית ביצוע חיסול הגטו.

נושא ב' - בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון

פרק שלישי

הנבחנים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 7-9

שאלה 7 - מקור – מלחמת העצמאות

סעיף א'

הקשיים של מדינת ישראל בחודשים מאי-יוני 1948 הבאים לידי ביטוי במפה: (על הנבחן להסביר שניים)

- פלישה ממספר חזיתות: מדינת ישראל התמודדה עם פלישה של מספר מדינות ערב לשטחיה ממספר חזיתות: מדרום, ממזרח ומצפון. במפה ניתן לראות במקביל את ההתקפות של מצרים, ירדן, עיראק, סוריה ולבנון.
- פלישה לתוך שטח המדינה היהודית: החיצים במפה מראים כי צבאות ערב הצליחו לחדור לתוך שטח המדינה היהודית, כפי שנקבע בתוכנית החלוקה. לדוגמא: הצבא הסורי שהגיע עד מצפון לכנרת, הצבא המצרי שחצה את אשקלון (הגיע כמעט עד אשדוד), הצבא הירדני הקיף את ירושלים.
- 15 במאי 1948 – יום לאחר הכרזת המדינה. מדינת ישראל נאלצה להתמודד עם מלחמה כוללת, כאשר היא רק עתה הוקמה: עוד אין מוסדות מסודרים והצבא לא מאורגן.

סעיף ב'

ההישגים של מדינת ישראל בסיום המלחמה: (על הנבחן להציג שניים)
תוצאות המלחמה לגבי ישראל:

- קמה מדינת ישראל** - מדינתו העצמאית של העם היהודי. המדינה קיבלה הכרה באו"ם ע"י מרבית מדינות העולם.
- מפת המדינה השתנתה כתוצאה מהקרבות והוגדל שטחה ביחס לתכנית החלוקה של כ"ט בנובמבר, וכן הושג רצף טריטוריאלי מהצפון לדרום.
- ירושלים המערבית הוכרזה ע"י הממשלה כבירת ישראל** (דצמבר 1949) ובכך ביטלה את החלטת האו"ם לגבי הפיכתה לבינלאומית.
- לאור ההישגים הצבאיים של מדינת ישראל, **מדינות ערב אולצו להיכנס למשא ומתן על הסדר** שביתת נשק.

שיקולי מדינת ישראל לסיים את הלחימה:

- לחץ בינלאומי.
- תשישות הלוחמים לאחר מעל שנה של לחימה.
- הרצון לשמר את ההצלחות הצבאיות של החלק הרביעי במלחמה (קרבות עשרת הימים ומבצעים אחרונים).
- הרצון להפנות את האנרגיות והמשאבים להקמת המדינה ולקליטת העלייה.

שאלה 8- המאבק של היישוב היהודי בבריטים (1945 – 1947)

סעיף א'

לאחר סיום מלחמת העולם השנייה סברו מנהיגי היישוב היהודי, כי הבריטים יקדמו את הקמת מדינת ישראל, מסיבות הנוגעות לסבל שעבר העם היהודי במלחמה ולעזרה שהושיטו היהודים לבעלות הברית במלחמה. למרות זאת, הבריטים המשיכו להתנגד להקמת מדינה יהודית עצמאית ולא ביטלו את הספר הלבן השלישי. לכן, בין 1945 – 1946 הגיעו שלוש המחותרות ("ההגנה", "האצ"ל" ו"הלח"י") לכדי שיתוף פעולה נגד הבריטים. המחותרות לא התאחדו לכלל מחתרת אחת, אלא הכפיפו עצמן למפקדה משותפת. יחד, הם היוו את 'תנועת המרי העברי'.

דוגמה אחת המבטאת שינוי זה היא: "ליל הרכבות", מבצע שעיקרו חבלות חמורות וכמעט בלתי הפיכות במסילות הברזל המנדטוריות ברחבי הארץ. בליל ה 31 באוקטובר 1945, חיבלו חמישים חוליות מאומנות של לוחמי הפלמ"ח ברשת מסילות הברזל, ב-153 מקומות שונים. המבצע התבצע בכל רחבי הארץ והופעלו בו כל יחידות הפלמ"ח. הפעולות בוצעו תוך כדי הקפדה על הימנעות מפגיעה בנפש. מבצע נועז ומבריק זה, גם בביצוע וגם בתכנון, העלה את המורל בכל הארץ.

סעיף ב'

בעקבות פירוק תנועת המרי ו"השבת השחורה" נפגשת הנהלת הסוכנות היהודית לפגישה דחופה, שמטרתה לנסח תכנית פעולה חדשה לשם הקמת מדינה. באוגוסט 1946 התקיימה בפריז ישיבה מיוחדת של הנהלת הסוכנות היהודית, בה הוחלט כי מעתה המטרה היא הקמת מדינה יהודית בשטחים שבהם יש ישובים יהודיים. כלומר, הועידה קיבלה את עקרון חלוקת הארץ. הנציגים בוועידה החליטו לצמצם את המאבק הצבאי בבריטים ולהתמקד בתחומי ההעפלה וההתיישבות בלבד.

החלטה זו פילגה את הארגונים הלוחמים לשתי קבוצות:

1. ארגון "ההגנה" קיבל על עצמו את מרותה של הסוכנות היהודית (נציגת התנועה הציונית בארץ ישראל) ונקט בגישה המכונה "מאבק צמוד". גישה זו נקראה "מאבק צמוד", מאחר ופעולותיו צמודות ליעדי ולמדיניות התנועה הציונית – פעולה מדינית להשגת תמיכה בינלאומית לצד פעילות מחתרתית להעפלה והתיישבות.
 2. המחותרות הפורשות, האצ"ל והלח"י, לא קיבלו על עצמן את מרותה של סוכנות היהודית, ונקטו בגישה המכונה "מאבק רצוף". גישה זו נקראה "מאבק רצוף" מאחר והייתה המשך רצוף של פעילות אלימה ומזוינת.
- טיעון אחד של "ההגנה" בעד קבלת התכתיבים מהדרג המדיני** (כלומר, אימוץ גישת "מאבק צמוד") היא: רק פעולה מתואמת בא"י ובזירה הבינלאומית תבטיח התקדמות לקראת המטרה. בנוסף, העלייה וההתיישבות הן תנאי להקמת המדינה.
- טיעון אחד של "הלח"י" ו"האצ"ל" בעד אי קבלת התכתיבים של הדרג המדיני** (כלומר, אימוץ גישת "מאבק רצוף") היא: אין סיכוי להדברות עם הבריטים ויש להביא לסיום שלטונם בארץ בכל אמצעי, כולל במאבק מזוין ואלים.

שאלה 9 - העברת שאלת ארץ-ישראל לאו"ם

סעיף א'

השפעת "המלחמה הקרה" על עמדת ברית המועצות אן על עמדת ארצות הברית בדיון על שאלת ארץ-ישראל באו"ם - למרות יריבותן של ברה"מ וארה"ב במסגרת "המלחמה הקרה", הצביעו שתייהן באופן חריג בעד הקמת מדינה יהודית. הדבר נבע מאינטרסים משותפים הנוגעים לאזור ולנושא הקמת המדינה היהודית. נציג כיצד המלחמה הקרה השפיעה על החלטת ברה"מ וארה"ב להצביע בעד החלטה 181 של האו"ם.

ברית המועצות:

ברה"מ סברה, כי תמיכה במדינה יהודית תאפשר לה השפעה באזור, ע"י הפיכת המדינה היהודית לנאמנה לה. בכך תוכל ברה"מ לזכות בדריסת רגל במזרח התיכון, ולבסס את מעמדה באזור, במסגרת כוונות ההתפשטות שלה על רקע המלחמה הקרה.

או:

ארצות הברית:

עבור ארה"ב עצם תמיכתה המפתיעה של ברית-המועצות בהקמת מדינה יהודית שימש גורם מדרבן לתמוך גם היא בתוכנית החלוקה כדי לא להשאיר לברית-המועצות את ההשפעה באזור לאחר עזיבת הבריטים.

הפעילות הדיפלומטית של היהודים לגיוס תומכים בתוכנית החלוקה התבטאה בהתגייסות של יהודי ארה"ב להשפעה על הממשל האמריקאי להצביע בעד תוכנית החלוקה. בנוסף, בעת שהותה של ועדת אונסקו"פ בא"י, הערבים החרימו אותה ואת פעילותה ואילו נציגי היישוב היהודי שיתפו איתה פעולה וליוו אותה לכל מקום תוך מתן הסברים על המפעל הציוני בא"י, ואף הצליחו לשכנע את חבריה לצאת לביקור במחנות העקורים באירופה.

סעיף ב'

עיקרי התוכן של החלטת האו"ם שהתקבלה בכ"ט בנובמבר 1947 בנוגע לשאלת א"י הם:

- סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל - לא יאוחר מ- 1 באוגוסט 1948.
- חודשיים לאחר יציאת הצבא הבריטי, יקומו בא"י שתי מדינות - מדינה ערבית ומדינה יהודית ובירושלים יקום שלטון בינלאומי:
 - מדינה יהודית: הנגב, מישור החוף מבאר טוביה ועד עכו, רוב העמקים, הגליל התחתון והמזרחי כולל הכינרת ואגם החולה. 55% משטח א"י.
 - מדינה ערבית: הגליל המערבי, יהודה שומרון. 45% משטח א"י.
 - אזור בינלאומי בפיקוח האו"ם, שיכלול את העיר ירושלים וסביבותיה. האזור שיהיה מפורז, משום קדושתה של ירושלים לשלוש הדתות. כמושל העיר לא יתמנה יהודי או ערבי אלא אדם מבחוץ. את ביטחון הפנים תאבטח משטרה שאנשיה יגויסו בחו"ל.
- קיום אחדות כלכלית בין שתי המדינות ושיתוף פעולה ביניהן בענייני תחבורה ומקורות מים.
- עד לביצוע ההחלטה נקבעה תקופת מעבר קצרה: על ממשלת המנדט למסור בהדרגה את סמכויותיה לוועדת ביצוע בינלאומי מיוחדת לתקופת המעבר. בתקופת המעבר יפונה שטח מתאים במדינה היהודית ובו נמל לצורכי עלייה.

החלטה זו התקבלה על ידי היישוב היהודי בשמחה ממספר סיבות. ראשית, המאמצים של התנועה הציונית נשאו פרי. שנית, עם ישראל שב אל מולדתו, לאחר אלפיים שנות גלות. בנוסף, הקמת מדינת ישראל לאחר מלחמת העולם השנייה והשוואה הייתה כחלום מתגשם וכהתגשמות הגאולה.

פרק רביעי

הנבחרים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 10-12

שאלה 10- מקור – גורל היהודים בארצות האסלאם

סעיף א'

- למלחמת העצמאות הייתה השפעה קשה על היחסים בין היהודים לבין המוסלמים בארצות האסלאם - במהרה הם הפכו להיות מזוהים עם הציונות והמדינה, גם אם לא ביצעו פעולות שיעידו על כך, והחלו לסבול מיחס עוין מסביבתם המוסלמית, לאור התמיכה שלה בערביי הארץ. ההשפעה הייתה בהיבטים הבאים:
- 1. מדינות המעגל הראשון:** מדינות שהשתתפו ישירות במלחמה נגד ישראל - מצרים, סוריה, לבנון ועיראק. במדינות אלה הייתה למלחמה השפעה ישירה וקשה על מצב היהודים. בולטת במיוחד מצרים, בה התערער לחלוטין בסיס הקיום של היהודים: כ-600 מתוכם נאסרו ורכוש רב הופקע. במדינה אף היו פרעות ביהודים, שהביאו להרוגים ופצועים רבים.
 - 2. מדינות המעגל השני:** מדינות שלא נלחמו ישירות נגד ישראל (איראן, תורכיה, תימן, ומדינות צפון אפריקה). גם במעגל זה נתנה המלחמה את אותותיה, אך בעוצמה פחותה. בלב, לדוגמה, התחולל ביוני 1948 גל אלימות קשה נגד היהודים.
 - 3. הפאן-ערביות ופעילותה של הליגה הערבית:** מדינות ערב הדגישו את אחדות העולם הערבי כנגד הישות הציונית, שנתפסה כזרוע של האימפריאליזם המערבי. מגמה זו הכניסה גם את מדינות המעגל השני לעימות עם מדינת ישראל וכפועל יוצא – גם את יהודי מדינות אלה. הליגה הערבית השתמשה בשנאה לישראל כגורם מאחד של העולם הערבי.
- מרוקו היא מדינה הנמצאת "במעגל השני" של הסכסוך עם מדינת ישראל (כלומר אין לה גבול עם ישראל והיא אינה נטלת חלק ישיר בלחימה נגדה). השפעת מלחמת העצמאות על יחסי היהודים והמוסלמים בארצות האסלאם באה לידי ביטוי בקטע המקור בכך שהוא מתאר כיצד תושבי מרוקו המוסלמים יצאו כנגד התושבים היהודיים, שחיו במרוקו מאות שנים, והיו נאמנים ללא סייג לשלטון, לאור הזיקה שנוצרה בינם לבין המלחמה של היהודים בערבים בארץ ישראל.
- דוגמא ראשונה** - ניתן לראות בקטע המקור איך מצאו עצמם היהודים במרוקו בסכנה, לאור העובדה שהפכו להיות מזוהים עם הציונים, עד כדי כך שמלך מרוקו נדרש לקרוא לציבור שלא לפגוע בהם "אני מצווה לנתינים המוסלמים שלא להיגרר להסתה בעקבות מעשיהם של היהודים נגד אחיהם הערבים בפלסטין, ולא לבצע מעשה כלשהו העלול לשבש את הסדר וביטחון הציבור". הוא גם מקפיד להזכיר כי תושבי מרוקו היהודים צריכים להימנע מלתמוך בפעילות הציונית להקמת המדינה "הם צריכים להימנע מכל מעשה שיש בו כדי לתמוך בתוקפנות הציונית..." ואז הוא יוכל להבטיח להם המשך הגנה כפי שהיה מאות שנים עד כה.
- דוגמא שנייה** - מלך מרוקו מעיד, כי מדינות הליגה הערבית נגררו בעצם לקחת צד בעימות באופן פעיל - "המדינות החברות בליגה הערבית מצאו עצמן מחויבות לפלוש לפלסטין

הקדושה... מפני שהן תופסות את המפעל הציוני כלא צודק וכפוגע בזכויות ערביי הארץ... היהודים העקורים שפנו מכל קצוות תבל לפלשתינ בכוונה להשתלט עליה שלא בצדק ובשרירות לב". כך הפכה הליגה הערבית את המאבק במדינת ישראל לגורם מלכד וקושר בין המדינות הערביות ובכך – מחזק את הליגה המשותפת.

סעיף ב'

שניים מהגורמים (מלבד מלחמת העצמאות) שהשפיעו על מצב היהודים בארצות האסלאם משנות הארבעים ועד סוף שנות השישים של המאה ה-20 היו תהליך הדה-קולוניזציה ופעילות התנועה הציונית בצד זיקה היסטורית לא"י.

תהליך הדה-קולוניזציה: מאחר ויהודי ארצות האסלאם קשרו עצמם בשלטון הקולוניאלי, הרי שתהליך הדה קולוניזציה היה בעל השלכות על חייהם במספר היבטים:

- **שינוי תרבותי:** אחד הביטויים של הדה קולוניזציה היה התרחקות מהתרבות המערבית, שהביאו עמן המדינות הקולוניאליות (המעצמות האירופאיות). היהודים, שרבים מהם אימצו תרבות זו, מצאו עצמם עתה בסביבה תרבותית אחרת. התרבות הערבית השתלטה בהדרגה על הוויית החיים בארצות השונות (שפה, לבוש, מנהגים, תרבות שלטון), ולא כל היהודים חשו בה בנוח.

- **התגברות השנאה ליהודים:** היהודים זוהו כתומכי המשטר הקולוניאלי. התוצאה הייתה העמקת השנאה כלפיהם והתגברות הפעילות נגדם.

ציונות וזיקה דתית והיסטורית לא"י: הפעילות הציונית התקיימה במדינות האסלאם כבר מראשית שנות ה-20. בעקבות השואה, התרחבה פעילות התנועה, והודגשה בה חשיבות העלייה לא"י וחשיבות המאבק להקמת מדינה. לאלה יש להוסיף את הזיקה הדתית וההיסטורית העמוקה לא"י, שאפיינה את יהודי ארצות המזרח ואת ההתלהבות שאחזה בהם עם קום המדינה.

- הנבחן יכול להציג גם את התגברות הלאומיות כגורם משפיע.

שאלה 11- עלייה וקליטה בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20

סעיף א'

מדיניות הקליטה של ישראל בשנים בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20 נקראה "כור היתוך", לפיה העולים לארץ יתאימו עצמם לאופי של הלאום הישראלי החדש, שמיוצג על ידי דמות "הצבר". הצבר הוא דמות הישראלי שהתמסדה ע"י חלוצי העליות הראשונות לא"י שהגיעו מאירופה. מאפייני דמות "הצבר": חזק, מגן על מולדתו, חי מעבודת כפיים (עבודה פיזית), בעל תרבות מערבית (אירופאית) ומעמיד את צרכי החברה מעל צרכיו האישיים.

שלושה מהשיקולים שהשפיעו על מדיניות זו היו:

1. לאחר הקמת המדינה נקלט מספר חסר תקדים של עולים ומספר גדול של מדינות ותרבויות, והיה חשש שלא ניתן יהיה להתמודד עם אתגרי המדינה, ללא אחידות בין אזרחיה.

2. במדינה החדשה והצעירה נוצר צורך ליצור זהות חדשה. חלק מבניית זהות חדשה הוא שלילת הזהות הקודמת. כל זהות שונה נתפסת כאיום (במיוחד כשקיימות שלל זהויות משלל מדינות).
3. גישת כור ההיתוך נבעה גם מהחשש בקרב הנהגת המדינה שהעולים שהגיעו מתרבות שונה מזו של היישוב העברי הוותיק, שהגיע רובו ממדינות אירופה, ישנו את אופייה של המדינה. חלק מהציבור בישראל, ההנהגה והעוסקים בתהליך הקליטה טענו בהכללה, כי העלייה מארצות האסלאם היא עלייה פרימיטיבית וחסרת השכלה, שעלולה חלילה לשנות את פני החברה הישראלית ואופייה החילוני, המודרני והסוציאליסטי.

סעיף ב'

קשיי הקליטה שהיו לעולים עקב מדיניות הקליטה שנקטה ישראל: (על הנבחן להסביר שניים)

1. **פערים כלכליים:** בשנים הראשונות נוצרו פערים גדולים בין הוותיקים לבין העולים, בעיקר אלה שבאו מצפון אפריקה ואסיה. הפערים באו לידי ביטוי במקומות המגורים - הוותיקים התגוררו בעיקר בערים ובקיבוצים, בעוד העולים יושבו ביישובים נידחים (עיירות/מושבי עולים) בפריפריה. היו פערים בתעסוקה: משרות חשובות ניתנו לוותיקים (משרות פוליטיות, תפקידים ממשלתיים) ואילו העולים עבדו בעיקר כעובדי מפעלים. הוותיקים אף השתכרו יותר מהעולים. בארצות מוצאן, עסקו העולים בעיקר במסחר, במלאכה, בתעשייה ובפקידות, ורק מיעוט עסק בחקלאות או במקצועות חופשיים. מקצועות אלה לא תאמו את צרכיו של המשק הישראלי (ואת אפשרויות התעסוקה שלו). רוב העולים נאלצו למצוא פרנסה בעבודות פשוטות, ששכרן נמוך והיו ללא יוקרה חברתית. פערים כלכליים אלו, הולידו את תחושת הקיפוח והתסכול בקרב עולי ארצות האסלאם.
 2. **סטריאוטיפים שליליים על יהודי ארצות האסלאם:** חלק מהציבור בישראל, ההנהגה והעוסקים בתהליך הקליטה טענו בהכללה, כי מדובר בעלייה פרימיטיבית וחסרת השכלה, שעלולה, חלילה, לשנות את פני החברה הישראלית ואופייה החילוני, המודרני והסוציאליסטי. דעות אלה פגעו ביהודים יוצאי ארצות האסלאם והגבירו אצלם את תחושת הזעם והתסכול. העולים זכו לזלזול וליחס מחפיר מצד האליטה האשכנזית השלטת, שלא ידעה כיצד להתמודד עם הקהילה המזרחית.
- הנבחן יכול לפרט גם קשיים שעלו מפתרונות הדיור שנתנה המדינה – ישוב העולים באזורי הספר, במטרה להפריח את השממה ולחזק את הגבולות. פתרונות אלה נשענו על תפיסת כור ההיתוך.

שאלה 12- מלחמת יום הכיפורים

סעיף א'

הגורמים לפרוץ מלחמת יום הכיפורים:

1. **מנהיגי מצרים וסוריה רצו להשיב את הכבוד והשטחים:**
 - א. **רצון לשקם את כבוד הצבאות והעם שנפגע קשות במלחמת ששת הימים.** המצרים הרגישו שישראל מזלזלת ביכולות הצבאיות המצריות, בעיקר בעקבות ההפתעה שהשיגה והניצחון במלחמת ששת הימים.

ב. הרצון להחזיר למצרים ולסוריה את השטחים שהפסידו במלחמות שונות (מלחמת העצמאות ומלחמת ששת הימים). משלא הושגה התקדמות בהחזרת השטחים באופן מדיני, ביקש סאדאת לשבור את הקיבעון המדיני ע"י מלחמה. סאדאת ראה כנראה בפתיחת המלחמה מהלך שיגרום לפתיחתו של משא ומתן מדיני, שיביא לנסיגת ישראל מסיני.

בין השנים 1970-1972 פנה סאדאת לאו"ם ולאמריקאים מספר פעמים בבקשה להיכנס למשא ומתן עם ישראל. בכל הפעמים הציג דרישות מקדימות לשיחות - נסיגה מלאה מסיני ועזה והשגת פתרון צודק לפליטים הפלסטינים. ממשלת ישראל הודיעה כי היא מוכנה למו"מ אך ללא תנאים מוקדמים או התחייבות מראש על גבולות סופיים. לאור הפערים הגדולים בין העמדות, ננטשו יוזמות המו"מ.

בשנים אלו איים סאדאת מספר פעמים שיצא למלחמה נגד ישראל ואף הכריז כי הוא מוכן להקריב מיליון חיילים כדי להחזיר את האדמות המצריות – כל אחד מהאיומים לא יצא לפועל.

2. תפיסה מודיעינית שגויה - "הקונספציה"

למודיעין הישראלי הייתה תפיסה שגויה לגבי המציאות מול מדינות ערב והסיכוי לפרוץ מלחמה. ההנחה השגויה גרמה לחוסר הערכות ומוכנות של המנהיגות הישראלית ושל הצבא, ובכך תרמה לפרוץ המלחמה. הנחות היסוד של המודיעין הישראלי היו:

א. מצרים לא תחדש את האש עד שלא יהיו ברשותה מטוסים המסוגלים לתקוף מטרות בעומק מדינת ישראל (או טילי קרקע-קרקע).

ב. סוריה לא תצא למלחמה לבד בלי מצרים.

הערכת המודיעין הישראלי הייתה כי לא צפויה מלחמה לפני שנת 1975.

בישראל התייחסו בהתנשאות ובחוסר אמון להצהרותינו החוזרות של סאדאת, לא עשו מאמץ כל מנת להיענות לקריאותיו וכן זלזלו ביכולתו של הצבא המצרי.

ההנהגה המדינית-ביטחונית הניחה שגם אם יפרוץ עימות, הכוח הצבאי הסדיר בסיוע חיל האוויר, יוכלו לבלום אותו, ולכן אין צורך לגייס מילואים מראש (אלא רק במידת הצורך).

המודיעין הישראלי פירש באופן שגוי את כל הסימנים המקדימים בעקבות הנחת המוצא של המפקדים הבכירים. ראשי המודיעין דבקו בעמדתם כי "הסבירות למלחמה נמוכה ביותר", למרות שלל הידיעות שקיבלו.

3. תחושת עליונות צבאית: הניצחון המוחץ בששת הימים הביא לתחושת שאננות של ישראל. ישראל חשה בעמדת כוח צבאית ברורה מול מדינות ערב. לתחושה זו התלוותה הרגשת זלזול ביכולת הצבאית של צבאות ערב והערכה כי לא יוכלו לשקם את כוחם הצבאי במשך זמן רב.

4. ביטחון ביכולות הישראליות:

א. ביטחון ביכולת ההתרעה: היות ולישראל אין עומק אסטרטגי (שטחים שהיא יכולה להילחם בהם מבלי לסכן את מרכזי האוכלוסייה שלה), בנתה ישראל מערך מודיעין משוכלל, שהיה אמור לאפשר התרעה מספקת (מספר ימים) למטרת גיוס מילואים. הסתבר כי מערך המודיעין אומנם היה משוכלל והזרים ידיעות על הכנות מצרים וסוריה

למלחמה, אך הידיעות לא תורגמו כראוי להתרעה על פרוץ מלחמה. המודיעין נכשל בכך שלא סיפק בזמן התרעה על המלחמה המתקרבת.

- ב. **ביטחון ביכולת חיל האוויר להכריע:** לאור הצלחתו המרשימה של חיל האוויר במלחמת ששת הימים, המשיכה ישראל לבנות חיל אוויר חזק, והאמינה כי עליונותה האווירית תכריע את המלחמה הבאה. עם פרוץ המלחמה באופן מפתיע נפגעו כוחות חיל האוויר ולא הצליחו לספק את העליונות האווירית לה ציפו המנהיגים.
- ג. **ביטחון בקו בר-לב:** לאורך תעלת סואץ הוקם קו ביצורים חזק. ההנחה הרווחת הייתה כי קו הביצורים, בשילוב יחידות השריון, יעמדו בהתקפה מצרית. הנחה התבררה כלא נכונה, כיוון שמיד עם תחילת המלחמה נפרץ קו בר-לב, ותוך מספר ימים הוא נכבש ע"י המצרים (למעט מעוז אחד).
- ד. **הטעייה מכוונת של המצרים:** המצרים והסורים הסוו את הכנותיהם למלחמה ונקטו באמצעי הטעייה. המצרים הכירו את התפיסה הישראלית המוטעית ואת הזלזול הישראלי בכוחם והשתמשו בכך.

הנסיבות בהן פרצה מלחמת יום הכיפורים (אירועי סוף השבוע בו פרצה המלחמה)

- בסוף ספטמבר, נפגשה ראש הממשלה גולדה מאיר עם המלך חוסיין, שהזהיר אותה כי עומדת לפרוץ מלחמה. גולדה הציגה את המידע בפני ראש אמ"ן ושר הביטחון שעדיין היו סבורים שמדובר באיום בלבד.
- בתחילת אוקטובר, היה ידוע למודיעין הישראלי על היערכות המצרים בכוח גדול לקראת תרגיל. לכן, כאשר רוכזו כוחות בקו התעלה, ההערכה הייתה כי מדובר בהכנה לתרגיל, והסבירות שתפרוץ מלחמה נמוכה.
- במקביל, דיווחו מקורות במצרים כי משפחות היועצים הסובייטים יצאו באופן חפוז מהמדינה. רק חלק מאנשי המודיעין הישראלי קישרו את המהלך הזה לפתיחה אפשרית בלחימה. ביום שישי ה-5 באוקטובר, בשעה 17:00, פוענח מברק שנשלח לסובייטים ובו הסבר כי יציאת המשפחות היא לאור הכוונה לפתוח במלחמה על ישראל. המידע נשאר באמ"ן ולא הגיע למקבלי החלטות.

אירועי ה-6 באוקטובר

- ביום כיפור שחל בשבת ה-6 באוקטובר, בשעה 03:50, התקבלה הודעה ממרגל מצרי אמין שבשעה שש בערב של אותו יום, תפתח מלחמה בשתי החזיתות. ההודעה הועברה לראש הממשלה.
- בשעה 08:05 התקיימה התייעצות בראשות ראש הממשלה והשתתפות שר הביטחון, הרמטכ"ל, ראש אמ"ן ויועצים נוספים. הוחלט לכנס ישיבת ממשלה בצהריים.
- שגריר ארה"ב עודכן ע"י ראש הממשלה במידע והובטח לו כי אין לישראל כוונה לפתוח במכת מנע ויש לה בטחון גמור בניצחוננו הצפוי.

- בשעה 12:00 כונסה ישיבת חירום של הממשלה, וזו החליטה שלא לצאת למכת מנע העלולה להתפרש כפתיחת מלחמה. הוחלט להתחיל בגיוס מילואים כדי לקדם את פני ההתקפה.
- בשעה שתיים בצהריים, תוך כדי הישיבה, נשמעה אזעקה ופרצה המלחמה.

סעיף ב'

השפעת מלחמת יום הכיפורים על מדינות ערב:

(1) **מצרים - המלחמה סללה את הדרך להסכם השלום:** מלחמת יום הכיפורים ("מלחמת אוקטובר" בפי המצרים), החזירה לעם המצרי את גאוותו הלאומית. מצרים ראתה ב"מלחמת אוקטובר" ניצחון צבאי וחגגה מאז בכל שנה במצעד צבאי. הנשיא סאדאת זכה למעמד של מנהיג חזק ומצליח, שהצליח לשבור את מיתוס העליונות הצבאית של ישראל. מצרים הגיעה להישגים ב"הסכמי הפרדה" (הסכמי סוף המלחמה) בין הצדדים: ישראל נסוגה 30 קילומטר מתעלת סואץ, ניתנה שליטה מלאה למצרים על התעלה ופתיחתה למעבר כלי שיט. הסכמים אלה, יחד עם הגאווה המצרית על תוצאות המלחמה, הכשירו את דעת הקהל המצרית לפתיחת שיחות שלום עם ישראל. מטרת שיחות השלום הייתה להחזיר את סיני לשליטה מצרית, לאחר שהתבהר כי הסיכוי להחזירה במלחמה אינו גבוה. תהליכים אלו הובילו לביקורו ההיסטורי של סאדאת בירושלים ב-1977 ולחתימת הסכם השלום בין ישראל למצרים ב-1979.

המלחמה הביאה להתקרבות של המצרים לארה"ב, ולנטישה הדרגתית של הסובייטים כמעצמה התומכת במצרים.

(2) **סוריה: הסורים ראו כהישג את העובדה שהצליחו להבקיע את קו המוצבים הישראלי ברמת הגולן ולהגיע למרחק של שבעה קילומטרים מהכנרת. המכה הצבאית שקיבלה סוריה במלחמה לא שינתה את הקו הנוקשה של הנשיא אסד כלפי ישראל.** בניגוד למצרים, הסכם הפרדת הכוחות לא הביא לצעדים בכיוון של הסכם שלום. סוריה המשיכה לתמוך בארגוני המחבלים שפעלו מלבנון, אך גם דאגה כי משטחה לא יצאו מחבלים לפעולות נגד ישראל. גבול סוריה-ישראל בגולן נשאר שקט. במלחמה נפל בשבי הסורי קצין מודיעין ישראלי שכונה "הקבר" המזמר" (כי "זימר" – מסר מידע רב בחקירה). כתוצאה מכך, זכו הסורים למידע רב על צה"ל ובעיקר להבנה מקיפה על חיל המודיעין.

השפעת מלחמת יום הכיפורים על הכלכלה במדינת ישראל:

1. **משבר כלכלי:** הוצאות המלחמה גרמו למשבר כלכלי כבד בישראל. המשק הכלכלי הושבת כמעט לחלוטין לאור גיוס המילואים הממושך וחובות המדינה גדלו. חרם נפט הוטל על ידי מדינות ערב נגד מדינות המערב התומכות בישראל, שגרם להתייקרות מחירי הנפט ובעקבותיהם גם למחירי החשמל, הוצאות הייצור, מחירי המוצרים וכו'. הוטלו מסים נוספים למימון הוצאות המלחמה, הממשלה צמצמה את סבסוד המוצרים הבסיסיים (לחם, אורז, מוצרי חלב...).
2. **הגברת תלותה של ישראל בארה"ב:** עקב המחיר הכבד של המלחמה בנשק והנזק הכלכלי הכבד, גברה התלות של ישראל בסיוע צבאי, כלכלי ודיפלומטי מצד ארה"ב.

השפעת מלחמת יום הכיפורים על החברה שמדינת ישראל:

1. **נפגעה תחושת הביטחון והאמון במערכת הביטחון ובהנהגה המדינית.** החברה הישראלית עד כה אופיינה בתחושת סולידריות גבוהה וגם אם נפרצו בה סדקים הם טושטשו ע"י תחושת אמון גדולה בהנהגה ובדרכה. המלחמה היוותה שבר שאפשר לתחושות חוסר האמון לפרוץ ולאחריה הממשלה והצבא היו נתונים לביקורת ציבורית יסודית. כמו כן, התערער האמון בשורה של אישי ציבור בצבא ובדרג הפוליטי (בראשם ראש הממשלה גולדה ושר הביטחון משה דיין).
2. **הופעת תנועות מחאה:** החלו להופיע תנועות מחאה שאנשיהן היו קצינים וחיילים שחזרו מן המלחמה. אחד ממובילי תנועות המחאה היה סרן מוטי אשכנזי, שהיה מפקד מעוז היחיד בקו ברלב שלא נפל בידי המצרים. תנועות המחאה קיימו הפגנות וקראו להתפטרות הממשלה ואנשי מפתח בה. תנועות המחאה ביטאו את השבר שחל באמון שנתנו האזרחים בהנהגה המדינית והצבאית.
3. **התמודדות קשה עם השכול, עם השבויים והנעדרים:** נושאים כאובים אלו הפכו למרכזיים בציבור הישראלי. הוקם מרכז מיוחד לאיתור שבויים ונעדרים, ונעשו מאמצים רבים להתחקות על גורלם. מקומו של השכול בחברה החל להשתנות: החל שיח שבמרכזו השאלה האם כל מלחמה היא מוצדקת, והאם לא הגיעה העת למצוא דרך אחרת להתמודד עם שכנינו.